

Antoni Jackowski, Izabela Sołjan

Leżajsk w sieci ośrodków pielgrzymkowych Polski

Wędrówki do uświęconych miejsc odbywały się niemal od zaczątków historii człowieka. Pielgrzymki, oprócz wartości w sferze religijnej, stanowiły też ważny element w rozwoju horyzontu geograficznego i kulturowego społeczeństw. Zawsze były też jednym z głównych czynników tworzących szeroko pojętą kulturę religijną.

Migracje, wynikające z motywów religijnych, odgrywały i odgrywają nadal ważną rolę w procesach migracyjnych wielu krajów. Pielgrzymki można więc zaliczyć do bardzo trwałych praktyk religijnych. Należą one do zjawisk o charakterze ponadkonfesyjnym i ponadczasowym. Zapewne takie podróże odbywały się już w religiach prehistorycznych. Wędrówki te możemy zatem uznać za jedną z najstarszych form migracji wynikających z motywów pozaekonomicznych.

Na ziemiach polskich wędrówki religijne do obiektów kultu i czci miały miejsce jeszcze w czasach pogańskich. Świadczą o nich liczne zabytki archeologiczne. Niebawem będziemy obchodzić tysiąclecie polskiego pielgrzymowania chrześcijańskiego. Przypomnijmy, że początki naszej tradycji w tej dziedzinie wiążą się z pielgrzymką Ottona III w 1000 roku do grobu św. Wojciecha. Pielgrzymki w Polsce mają zatem wielowiekową tradycję, której nie zawsze jesteśmy świadomi. Na rozwoju migracji pielgrzymkowych zaważył – obok czynników natury religijnej – splot uwarunkowań politycznych i społeczno-gospodarczych w poszczególnych okresach dziejów naszego kraju.

Pielgrzymowanie jest współcześnie jednym z ważniejszych zjawisk religijnych, kulturowych i społeczno-ekonomicznych. Corocznie na świecie uczestniczy w nich około 240 milionów osób, spośród których około 150 milionów (blisko 65%) to chrześcijanie. Ocenia się, że w samej Europie około 30 milionów chrześcijan, głównie katolików, poświęca swe wakacje (lub ich część) na odbywanie pielgrzymek. Te wielkości warto zapamiętać, aby móc należycie ocenić wielkość migracji pielgrzymkowych w Polsce i właściwie określić miejsce naszego kraju w tych wędrówkach wśród innych krajów europejskich.

W Polsce rejestruje się ponad 500 sanktuariów pielgrzymkowych należących do Kościoła rzymskokatolickiego, co stanowi blisko 98% chrześcijańskich ośrodków pątniczych w naszym kraju (pozostałe związane są przede wszystkim z wyznaniem greckokatolickim i prawosławiem). Ponadto swoje święte miejsca posiadają też polskie wspólnoty Żydów i wyznawców islamu (Tatarzy).

Badając dzieje polskiego pielgrzymowania, wyraźnie zaznaczają się pewne typy ośrodków kultu religijnego, których powstanie i funkcjonowanie wiązało się z:

- życiem i działalnością świętego (osób zmarłych w opinii świętości), zakończoną często śmiercią męczeńską. Zazwyczaj w miejscach takich przechowywano relikwie świętego. Przykładów jest wiele, począwszy od św. Wojciecha i Gniezna aż po czasy współczesne – ks. Jerzy Popiełuszko i warszawski Żolibórz,
- pobytem pustelników – np. św. Andrzej Świerad i Tropie nad Dunajcem,
- relikwiami świętego – np. św. Antoni Padewski i Radecznicą,
- posiadaniem krucyfiksów oraz łaskami słynących wizerunków Chrystusa i Matki Bożej, których cudowność przejawiała się w licznych łaskach doznawanych przez wiernych (większość polskich sanktuariów),
- odnajdywanymi w niezwykły (cudowny) sposób krzyżami – np. Mogiła (obecnie dzielnica Krakowa) i wizerunkami Matki Bożej – np. Gidle czy Leśna Podlaska,
- powstającymi kalwariami i rozwijającym się kultem Męki Pańskiej – np. Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Paclawska,
- objawieniami Matki Bożej – zwłaszcza uznanymi przez władze kościelne (Gietrzwałd), ale też i innymi prywatnymi (np. Leżajsk, Licheń, Wiktorówki-Rusinowa Polana, Kochawina, Janów Lubelski),
- translokacją kultu Matki Bożej – np. miejsca związane z kultem Matki Bożej Fatimskiej (m.in. Zakopane-Krzepiówki, Szczecin, Turza Śląska) czy Matki Bożej Saletyńskiej (np. Dębowiec),
- wędrówkami cudownych wizerunków – np. ośrodki rozwijające się za przyczyną obrazów przywiezionych z dawnych ziem wschodnich RP, m.in. Grodziec, Wójcice,
- aktywnością religijno-patriotyczną (np. Kalków).

Podobnie jak w całym świecie katolickim, również w Polsce migracje pielgrzymkowe wiązały się (i wiążą nadal) przede wszystkim z kultem maryjnym. Zdecydowana większość pątników zdąża do setek ośrodków – o różnym zasięgu przestrzennym – w których oddają cześć cudownym wizerunkom Maryi. Wędrują do Pani..., Królowej..., Matki... W sieci ośrodków kultu religijnego dominują więc zdecydowanie sanktuaria maryjne. Jest ich około 430 (ponad 85% ogółu), z tego blisko 180 posiada koronowane wizerunki Maryi.

Kult Maryi pojawił się na ziemiach polskich wraz z przyjęciem przez Polskę chrztu. Od początku odgrywał ważną rolę w dziejach naszego kraju i narodu. Najtrafniej ujął to Jan Paweł II, mówiąc na Jasnej Górze w dniu 5 czerwca 1979 r., że

Maryja „po swojemu kształtuje procesy dziejowe na polskiej ziemi”. Do sanktuariów maryjnych pielgrzymowali królowie polscy, polecając Matce Bożej różne intencje i podziękowania. Niemal wszyscy monarchowie pielgrzymowali na Jasną Górę w Częstochowie, ale często odwiedzali również inne sanktuaria. Kult maryjny i związane z nim pielgrzymki zintensyfikowały się zwłaszcza po lwowskich ślubach Jana Kazimierza złożonych 1 kwietnia 1656 r., w których oficjalnie proklamował Matkę Boską Królową Polski. Wśród historyków panuje na ogół zgodność, że od ślubów lwowskich króla Jana Kazimierza kult Maryi przybrał charakter kultu państwowego i narodowego. Zaznaczyło się to szczególnie w okresie rozbiorów Polski, a także w czasach rządów komunistycznych. Matka Boża stała się powiernicą spraw Polaków, również w kwestii odzyskania wolności, a sanktuaria maryjne pełniły bardzo ważną funkcję integrującą Polaków z różnych zakątków krajów i o różnym statusie społeczno-zawodowym. Przejawiało się to przede wszystkim podczas licznych pielgrzymek.

Wraz z rozwijającym się kultem maryjnym wzrastała liczba ośrodków z cudownymi wizerunkami Matki Bożej. Z pewnością przełomowe znaczenie dla rozwoju tego kultu miało ulokowanie na Jasnej Górze ojców paulinów i przekazanie im cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej (około 1383 r.). Kult słynących cudami obrazów rozwinął się na większą skalę dopiero w XV w., osiągając apogeum w okresie baroku. Wówczas to w każdym prawie dekanacie pielgrzymowano do jakiegoś wizerunku Maryi, cieszącego się kultem o zasięgu lokalnym, regionalnym lub ponadregionalnym.

Przed „pojawieniem” się Jasnej Góry funkcjonowało już sporo ośrodków kultu maryjnego, z których większość miała zasięg lokalny. Należały do nich m.in.: Górka Klasztorna (XI w.), Poczajów (XII w.), Święta Lipka (XIII w.), Łąki Bratiańskie (XIII w., obecnie Nowe Miasto Lubawskie), Borek Stary (XIII w.), Staniątki (XIII w.), Stara Wieś (XIV w.), Piekary Śląskie (XIV w.), Sokal (XIV w.), a w Księstwie Śląskim Bardo Śląskie (XIII w.) i Wambierzyce (XIII w.). W XV stuleciu powstały ośrodki w Ludźmierzu, Podkamieniu, Sianowie, Sierpcu, Skępem, Trokach i w Żyrowicach. Tak więc w okresie przekazywania przez Władysława Opolczyka ojcom paulinom wzgórza „*Clarus Mons*” oraz cudownego obrazu Maryi na ziemiach polskich kult maryjny był już dość silnie zakorzeniony.

Na przestrzeni wieków znaczenie jednych ośrodków spadało, inne gwałtownie się rozwijały. Ruch pielgrzymkowy odpowiadał zawsze randze religijnej danego wizerunku, a nierzadko również jego proveniencji. Do tej pory brak jest większych studiów dotyczących relacji między natężeniem pielgrzymek a genezą danego miejsca lub czczonego wizerunku. Znaczna część ośrodków znajduje się na terenie osad istniejących już dawniej, jeszcze zanim rozpoczęły się pielgrzymki. Funkcja religijna pojawiała się często dopiero w momencie umieszczenia w sanktuarium wizerunku Maryi i dziejących się za jego przyczyną cudownych wydarzeń. O sławie obrazu decydowały często przekazy o jego autorze, wiadomości o cudownych wydarzeniach dziejących się za przyczyną wizerunku (również w jego poprzednim miejscu) czy potwierdzona informacja o innych zjawiskach (na przykład o pojawiających się łzach Maryi). Należy wreszcie wspomnieć o cudownych objawieniach, o których świadczą niemal

wyłącznie przekazy legendarne. Często jedyny ślad odnajdujemy w tradycji ustnej. W Polsce bowiem tylko objawienia w Gietrzwałdzie mają oficjalną aprobatę kościelną.

Podsumowując tę część naszych rozważań, należy stwierdzić, że wśród ośrodków kultu maryjnego zdecydowanie dominują sanktuaria, których rozwój wiązał się z konkretnym wizerunkiem Maryi, jaki znalazł się w danej świątyni niejako „w sposób naturalny”, a więc podarowany przez fundatora, przywieziony z innego ośrodka, przekazany przez władze kościelne itp. Ale w przypadku kilkudziesięciu ośrodków ich powstanie wiązało się ze zjawiskami „ponadnaturalnymi”, do których często nawiązują badacze kultu maryjnego i kultury religijnej. Stosując bardzo zgeneralizowaną typologię można wyróżnić co najmniej trzy grupy takich ośrodków:

- ośrodki, w których funkcja religijna rozwijała się lub aktywizowała w wyniku objawień Matki Bożej. Wszystkie były objawieniami prywatnymi, z których jedynie wydarzenia w Gietrzwałdzie zostały zaakceptowane przez władze kościelne. W sumie Matka Boża miała się ukazywać w kilkunastu miejscach, począwszy od XI w. (Górka Klasztorna), na XIX stuleciu kończąc (Licheń, Gietrzwałd, Rusinowa Polana). Do grupy tej należy też Leżajsk (1560, 1590). Najczęściej Matka Boża ukazywała się w lesie (m.in. Leżajsk) lub na drzewie (nad drzewem), zazwyczaj ma dębie i lipie. W tej grupie wyraźnie się zaznaczają dwa podtypy ośrodków: 1) w których kult maryjny w oparciu o czczony wizerunek Maryi był już rozwinięty przed objawieniami (np. Gietrzwałd), 2) w których cudowny wizerunek Matki Bożej pojawił się dopiero w jakiś czas po objawieniach (np. Leżajsk),
- ośrodki, których rozwój funkcji religijnej wiązał się z odnalezieniem cudownych wizerunków Maryi – łącznie kilkanaście miejsc. Najczęściej obraz lub figurę Matki Bożej odnajdywano na drzewach lub w czasie orki,
- ośrodki, w których rozwój funkcji religijnej wiązał się z tradycją, według której wybrane osoby słyszały głos Matki Bożej wskazującej miejsce kultu Jej samej i Jej Syna (około pięciu przypadków).

Ośrodki kultu maryjnego pojawiały się na przestrzeni wszystkich stuleci, z czasami najnowszymi łącznie. W XVI w. zaczęły funkcjonować m.in. Gidle, Gostyń – Święta Góra, Leżajsk, Przeczyca, Swarzewo, Tuchów, a na przełomie XVI i XVII wieku również Stoczek Warmiński. We wszystkich ośrodkach zaczęły rodzić się tradycje pątnictwa regionalnego i lokalnego, które na ogół przetrwały do naszych czasów. Dalekie i bliskie pielgrzymki grupowe (parafialne) i pojedynczych osób zaczęły być stałym i powszechnym zwyczajem wszystkich warstw społecznych. Popularność najbardziej znanych (oprócz Jasnej Góry na przykład Sokal, Leżajsk, Bochnia, Chełm, Żyrowice, Skępe, Tuchów) potwierdzają XVII-wieczne opisy ziem polskich, a także źródła literackie (np. twórczość poetycka Wespazjana Hieronima Kochowskiego, 1633-1700).

Liczbę sanktuariów mających w XVII i XVIII w. zasięg ponadregionalny i regionalny szacuje się na około 150. Ponadto istniało około 400 ośrodków o znaczeniu lokalnym, głównie parafialnym, dla których często brak jest materiałów źródłowych. Niemal każda parafia pragnęła posiadać „swoją własną” cudowny wizerunek Maryi.

Adoracja cudownych obrazów lub figur stała się w tamtych czasach najbardziej typowym przejawem religijności.

Zasięg oddziaływania poszczególnych sanktuariów niekiedy był znaczny. Niektóre z nich odgrywały ważną rolę w integracji różnych grup społecznych i narodowościowych, a niekiedy również wyznaniowych. Specyficzną rolę odgrywały ośrodki położone na wschodnich rubieżach. Wśród żołnierzy kresowych oraz wśród więźniów, pędzonych przez Turków w jasyr, szczególnym kultem cieszyła się Matka Boża Leżajska. Modlitwa do Niej o pomoc często była wysłuchiwana. Świadczą o tym liczne wota dziękczynne.

We wszystkich ośrodkach o zasięgu ponadregionalnym obserwowano zjawisko rozwoju społeczno-gospodarczego będącego rezultatem ożywionego ruchu pielgrzymkowego. Szybko wzrastały miasta, rozwijało się rzemiosło, wykształcała się specyficzna infrastruktura towarzysząca w postaci sieci noclegowej, gospód czy karczm, ważną rolę odgrywał handel dewocjonaliami. Głównym uroczystościom religijnym (odpustom) towarzyszyły zazwyczaj różnego rodzaju i różnej rangi imprezy targowe (owe sławne targi i jarmarki).

Od początków XVII w. popularnymi miejscami pielgrzymek stały się kalwarie. Bardzo prędko kult Męki Pańskiej zaczęto w nich łączyć z kultem maryjnym. To połączenie kalwarii z wizerunkiem Maryi powodowało znaczne ożywienie ruchu pielgrzymkowego. W wieku XVII powstały też specjalne formy uroczystości religijnych. Były to misteria pasyjne (Kalwaria Zebrzydowska od połowy XVII wieku) czy też rozbudowane obchody niektórych świąt maryjnych – np. Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Pałacowska, Borek Stary. Do ośrodków takich należy również Leżajsk. Wzorując się na przykładzie Kalwarii Zebrzydowskiej, podczas odpustu Wniebowzięcia NMP zaczęto organizować „Procesję Zaśnięcia” i „Procesję Wniebowzięcia”. W sąsiedztwie Bazyliki zlokalizowano zespół stacji „Kalwarii Leżajskiej”. Powstała ona w latach 1977-1983, a od 1993 r. trwa jej rozbudowa. Oprócz *Stacji Drogi Krzyżowej* są m.in. wyznaczone *Dróżki Pana Jezusa*, *Dróżki Matki Bożej* oraz *Dróżki za Zmarłych*.

Począwszy od XVIII wieku popularnymi uroczystościami religijnymi stały się koronacje cudownych wizerunków Matki Bożej. Akt koronacyjny świadczył zawsze o randze sanktuarium i wizerunku. Wśród wielu czczonych wizerunków szczególne miejsce przypada obrazom i figurom koronowanym na prawie papieskim. Pierwsza taka uroczystość miała miejsce na Jasnej Górze w 1717 roku. Wówczas to Cudowny Obraz Matki Bożej Częstochowskiej został ukoronowany diademami papieskimi na mocy dekretu papieża Klemensa XI. Był to pierwszy akt koronacji cudownego wizerunku Maryi dokonany poza Rzymem. Do końca XVIII wieku koronowano łącznie 29 wizerunków maryjnych, pośród których znalazł się koronowany w 1752 r. Cudowny Obraz Leżajskiej Matki Bożej Pocieszenia. W kolejności chronologicznej koronacja Obrazu Matki Bożej Leżajskiej była 12 z kolei koronacją na ziemiach polskich. Dla pełnego obrazu przypomnijmy, że w latach 1800-1918 koronowano 12 wizerunków Maryi, w latach 1919-1945 – 21, a w latach 1945-1992 – blisko 100

(97). Uroczystość koronacji zazwyczaj ściągała do danego sanktuarium rzesze pielgrzymów. W przypadku Jasnej Góry czy Kalwarii Zebrzydowskiej (1887) notowano kilkaset tysięcy pątników, w Tuchowie zaś w dniu koronacji, tj. 2 października 1904 roku, rejestrowano ponad 130 tysięcy wiernych. W przypadku Leżajska brak jest dokładniejszych informacji statystycznych o natężeniu ruchu pielgrzymkowego podczas uroczystości koronacyjnych. Czesław Bogdalski pisze, że w przededniu koronacji „przybywały *mnogie kompanie, z których wiele liczyło po parę tysięcy głów, tak dalece, że zapełniły nie tylko cały Leżajsk, lecz i wsie okoliczne. Tłumy były tak wielkie, że ruch w Leżajsku i na drodze do klasztoru był utrudniony*” (s.69). W samym dniu koronacji, 8 września 1752 roku, „odprawiono [...] mszy św. około 400, mogły zatem te krociowe tłumy ludu – choć się nie docisnęły do kościoła – wysłuchać w tym dniu uroczystym mszy św.” (s.70).

Prawie wszystkie istniejące obecnie sanktuaria przyjmowały pielgrzymów w XIX wieku, przy czym niektóre jeszcze dawniej. Znacząca część sanktuariów powstała w XIV-XV w. (16%), ale większość była budowana w XVII-XVIII stuleciu (53%). Z kolei takie obiekty kultu, jak obrazy czy figury, powstawały głównie w XIV-XVI wieku (43%) oraz w XVII-XVIII stuleciu (41%, m.in. Cudowny Obraz Matki Bożej Leżajskiej). Najmłodszymi ośrodkami są: Niepokalanów koło Warszawy, związany z kultem św. Maksymiliana Kolbego, Warszawa (przede wszystkim grób księdza Jerzego Popiełuszki), sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach, związane z błogosławioną siostrą Faustyną Kowalską, a także ośrodek religijno-patriotyczny w Kałkowie. Należy też zwrócić uwagę na zjawisko kreowania po II wojnie światowej nowych ośrodków o zróżnicowanym zasięgu przestrzennym, których powstanie wiązało się z ulokowaniem w nich cudownych wizerunków Matki Bożej, przywiezionych z terenów wschodnich II Rzeczypospolitej, przejętych w 1939 roku przez dawny Związek Sowiecki.

Zasięg przestrzenny oddziaływania ośrodków kultu religijnego jest zróżnicowany. Prawo kanoniczne z 1983 roku, definiujące między innymi pojęcie „sanktuarium”¹, wyróżnia – ze względu na rangę czczonego obiektu i jego zasięg przestrzenny – sanktuaria diecezjalne (aprobata Ordynariusza miejsca), krajowe (aprobata Konferencji Episkopatu) oraz międzynarodowe (aprobata Stolicy Apostolskiej). A więc typologia ta opiera się raczej na przesłankach uznaniowych, subiektywnych. Teoretycznie dopuszcza ona możliwość nadania danemu sanktuarium rangi „*pro futuro*” lub uwzględniając rolę takiego ośrodka w przeszłości. Najbardziej znanym sanktuarium papież może nadać tytuł „*bazyliki mniejszej*”. Leżajsk uzyskał go w 1928 r. od papieża Piusa XI. W naukach geograficznych czy ekonomicznych przeprowadzana typologia ma zawsze charakter empiryczny i opiera się na konkretnym materiale źródłowym. Nieco upraszczając taką typologię, można wyróżnić pięć grup sanktuariów: 1) o zasięgu międzynarodowym, 2) o zasięgu krajowym, 3) o zasięgu ponadregionalnym, 4) o zasięgu regionalnym, 5) o zasięgu lokalnym.

Najważniejsze ośrodki mają zasięg międzynarodowy. Są to: Częstochowa (Jasna Góra), Niepokalanów (kult św. Maksymiliana Kolbego), Warszawa (zwłaszcza

grób ks. Jerzego Popiełuszki), Kalwaria Zebrzydowska, Kraków (szczególnie kult bł. Faustyny), Oświęcim (cela śmierci św. Maksymiliana Kolbego), Góra Świętej Anny (kult św. Anny, Maryi, kalwaria).

Grupę miejscowości o zasięgu krajowym stanowią trzy ośrodki o zróżnicowanych tradycjach pielgrzymkowych. Zaliczono tu: Piekary Śląskie (kult maryjny, kalwaria), Licheń (kult maryjny), Gniezno (kult św. Wojciecha).

Do grupy ośrodków o zasięgu ponadregionalnym, tj. zazwyczaj obejmującym kilka diecezji, zaliczono 25 sanktuariów. Do najbardziej znanych należą: Bardo Śląskie, Wambierzyce, Trzebnica, Ludźmierz, Tuchów, Leżajsk, Kalwaria Paclawska, Kodeń, Leśna Podlaska, Gietrzwałd, Święta Lipka, Wejherowo, Swarzewo.

W grupie ośrodków o zasięgu regionalnym znalazły się 134 sanktuaria. Zasięg wpływu tych miejsc kultu nie przekracza zazwyczaj granic diecezji.

Natomiast jako ośrodki o charakterze lokalnym uznano 330 sanktuariów o zasięgu nie przekraczającym na ogół granic parafii czy dekanatu.

Tak więc Leżajsk znajduje się w grupie 35 najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce (tj. 7% ogółu sanktuariów).

W migracjach pielgrzymkowych w Polsce uczestniczy obecnie 5-7 milionów osób rocznie, a więc ponad 15% ludności Polski. Pątnicy polscy stanowią blisko 5% pielgrzymujących chrześcijan na świecie i około 20% w Europie. Dane te pozwalają zaliczyć Polskę do państw o wyjątkowo rozwiniętej aktywności pielgrzymkowej i to nie tylko w świecie chrześcijańskim.

Głównym centrum pielgrzymkowym Polski jest Jasna Góra w Częstochowie. Od czasów pierwszej wizyty Jana Pawła II w 1979 roku ośrodek ten odwiedza rocznie średnio 4-5 milionów osób. Frekwencję tego rzędu notuje się w świecie chrześcijańskim jedynie w Lourdes (Francja) i Fatimie (Portugalia). Wśród pielgrzymów około 400 tysięcy to obcokrajowcy, przybywający z blisko 100 krajów. Szacuje się, że do Częstochowy są corocznie organizowane pielgrzymki z ponad 80% parafii katolickich w Polsce. Rekordową frekwencję notowano w 1991 roku z racji odbywającego się na Jasnej Górze VI Światowego Dnia Młodzieży. W całym roku zarejestrowano wówczas 7 milionów pątników ze wszystkich kontynentów, z tego podczas samego spotkania z Ojcem Świętym i głównych uroczystości 1,5-1,7 miliona osób. Od końca lat siedemdziesiątych obserwuje się zdecydowany rozwój pielgrzymowania pieszego na Jasną Górę. Rocznie rejestruje się około 150 grup liczących łącznie od 175 do ponad 200 tysięcy osób. Od połowy lat osiemdziesiątych w pieszych pielgrzymkach sierpniowych bierze udział coraz więcej uczestników – zwłaszcza młodych – z zagranicy: 10-15 tysięcy osób z blisko 30 krajów. Piesze pielgrzymki do Częstochowy stały się już swoistym fenomenem religijnym, kulturowym i społecznym w skali ogólnoswiatowej, szczególnie zaś w świecie chrześcijańskim.

Kalwaria Zebrzydowska do dziś uznawana jest za drugie po Jasnej Górze sanktuarium w Polsce, zwane z tej racji często „Jasną Górą” lub „Częstochową Małopolski (Południa)”. Zarówno *Misterium Pasyjne*, jak też maryjne uroczystości sierpni-

we ściągają dziesiątki, a nawet setki tysięcy pielgrzymów, wzbudzają też coraz większe zainteresowanie cudzoziemców. Ruch pielgrzymkowy wyraźnie się ożywił w ostatnim dziesięcioleciu, osiągając obecnie poziom około 1 miliona osób rocznie. Pątnicy zagraniczni (ponad 50 tys. osób) pochodzą przede wszystkim z krajów należących niegdyś do monarchii austro-węgierskiej.

Od początku lat siedemdziesiątych zaczęła wzrastać ranga Niepokalanowa jako ośrodka pielgrzymkowego, najpierw o zasięgu krajowym, a później międzynarodowym. Ośrodek ten, założony przez Maksymiliana Kolbego w 1927 roku, był przez długie lata przede wszystkim miejscem kultu Niepokalanej. Dopiero od czasów beatyfikacji (1971) i kanonizacji (1982) obok kultu maryjnego zaczął w pełni już rozwijać się kult świętego. Popularność i ekumeniczny wymiar postaci św. Maksymiliana sprawiły, że do Niepokalanowa zaczęły ściągać pielgrzymki z całej Europy, a także Stanów Zjednoczonych i Kanady (liczne ośrodki Milicji Niepokalanej) i Japonii (m.in. Nagasaki – „japoński Niepokalanów”). Rocznie ośrodek ten odwiedza 600-800 tysięcy pątników.

Pielgrzymki do Krakowa wiążą się już tradycyjnie z kultem św. Stanisława Biskupa Męczennika, Patrona Polski i świętej Jadwigi oraz kultem Męki Pańskiej w Mogile. W ostatnich jednak latach większość przyjazdów o charakterze religijnym związanych jest z Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach i kultem błogosławionej siostry Faustyny Kowalskiej. Na główne uroczystości odpustowe (pierwsza niedziela po Wielkanocy) przybywa tu ponad sto tysięcy pielgrzymów z całego kraju i z zagranicy.

Specyficznym ośrodkiem pielgrzymkowym stała się Warszawa, a zwłaszcza sanktuarium św. Stanisława Kostki na Żoliborzu z grobem ks. Jerzego Popiełuszki, zamordowanego przez reżimową służbę bezpieczeństwa w 1984 roku. Do 1994 roku grób ten odwiedziło 12 milionów pielgrzymów, wśród których poważny odsetek (około 5%) stanowili obcokrajowcy. Pątników notuje się również przy grobie Prymasa Tyśiąclecia, a także przy relikwiach św. Andrzeja Boboli.

W grupie miejscowości o zasięgu krajowym główną rolę odgrywają obecnie Licheń i Piekary Śląskie. W Licheniu rejestruje się 800-1000 tysięcy pielgrzymów. W ostatnich latach obok kultu maryjnego zaczął się też rozwijać kult Męki Pańskiej (m.in. wybudowana Golgota). Często podkreśla się, że Licheń jest ośrodkiem o typowo ludowym charakterze.

W Piekarach Śląskich szczególne miejsce zajmuje pielgrzymka mężczyzn, spośród których ponad 50% to robotnicy. Od końca lat siedemdziesiątych obserwuje się rozwój pielgrzymek robotników z całej Polski. To przede wszystkim sprawiło, że z dawnego ośrodka o zasięgu ponadregionalnym (a więc takim, jakim obecnie jest Leżajsk) Piekary Śląskie przekształciły się w ośrodek o charakterze ogólnopolskim.

Wśród ośrodków o zasięgu ponadregionalnym niewątpliwie największe znaczenie mają: Bardo Śląskie, Borek Wielkopolski, Gietrzwałd, Gostyń, Kalwaria Pałacowska, Kodeń, Leśna Podlaska, Leżajsk, Ludźmierz, Pakość, Rywałd Królewski, Swarzewo, Święta Lipka, Trzebnica, Tuchów, Wambierzyce, Wejherowo.

Szczególne natężenie ruchu pielgrzymkowego notuje się w okresie głównych uroczystości religijnych, związanych na ogół z ważniejszymi odpustami. Zazwyczaj każde sanktuarium posiada przywilej uroczystego obchodzenia kilku dni odpustowych, a zwyczaj ten sięga początków chrześcijaństwa w Polsce. Spośród tych odpustów tylko kilka (w mniejszych ośrodkach 1-2) to tzw. „wielkie odpusty” lub „odpusty główne”. Gromadzą one najwięcej pielgrzymów, a ich obchody trwają często kilka dni. Przeważnie przypadają one na okres letni. Uwarunkowane to jest przede wszystkim rozkładem świąt maryjnych w kalendarzu kościelnym. Większość bowiem odpustów związanych jest z kultem maryjnym. Do najważniejszych i najpowszechniej występujących należą odpusty związane ze świętami Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny (31 maja), Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia) i Narodzenia NMP (8 września). Notuje się je w zdecydowanej większości ośrodków. Szczególnie obchodzone są święta związane z konkretnym sanktuarium i konkretnym wizerunkiem Maryi. Spośród takich odpustów najbardziej znany wiąże się ze świętem Matki Bożej Częstochowskiej (26 sierpnia), które ma zasięg międzynarodowy. Ale znane są również odpusty związane przykładowo ze świętami Matki Bożej: Kalwaryjskiej (Kalwaria Zebrzydowska, 13 sierpnia), Piekarskiej (12 września), Gietrzwałdzkiej (8 września), Świątolińskiej (11 sierpnia), Kodeńskiej, Leśniowskiej, Tuchowskiej (wszystkie 2 lipca), Leżajskiej (7 maja – Święto Matki Bożej Leżajskiej Wszechpośredniczki Łask). Łącznie w przypadku około 20 sanktuariów ustanowiono święta związane ze znajdującymi się tam wizerunkami Maryi.

Kalendarz głównych odpustów sprawia zatem, że na miesiące maj-wrzesień przypada szczyt przybywania pątników. W takie dni w poszczególnych ośrodkach notuje się od kilku tysięcy pielgrzymów (sanktuaria o zasięgu lokalnym) do kilkuset tysięcy (np. Jasna Góra). Często zdarza się, zwłaszcza w przypadku ośrodków mniejszych (o zasięgu lokalnym i regionalnym), że w dni głównych odpustów do sanktuarium przybywa 70-75% ogółu pątników rejestrowanych w ciągu roku. Do niektórych sanktuariów wszystkich grup część pielgrzymów przybywa pieszo. Dzieje się tak zarówno w ośrodkach o zasięgu międzynarodowym (np. Jasna Góra czy Kalwaria Zebrzydowska) oraz krajowym (np. Licheń czy Piekary Śląskie), jak też sanktuariów o zasięgu ponadregionalnym (np. Bardo Śląskie, Gietrzwałd, Kalwaria Paclawska, Leżajsk, Ludźmierz, Tuchów, Wejherowo). Przez miejscowości posiadające ważniejsze ośrodki kultu religijnego (zwłaszcza maryjnego) prowadzą szlaki pielgrzymek pieszych prowadzących na Jasną Górę (np. Kalwaria Zebrzydowska, Licheń, Gietrzwałd, Swarzewo, Wejherowo, Borek Stary, Tuchów).

Podsumowując ten wątek naszych rozważań należy przede wszystkim podkreślić, że w sieci ośrodków pielgrzymkowych kraju Leżajsk zajmuje dość istotną pozycję. Należy do grupy sanktuariów, które poprzez swoje tradycje pielgrzymkowe odegrały znaczącą rolę w rozwoju polskiej religijności, zwłaszcza religijności maryjnej. O randze ośrodka świadczy około 500 tys. pątników rocznie. Wydaje się, że nadeszła pora, aby przystąpić do pogłębionych studiów nad miejscem Leżajsk w rozwoju pielgrzymowania polskiego.

Przeprowadzone rozważania stanowią wystarczającą, jak się wydaje, podstawę do stwierdzenia, że Leżajsk należy do bardzo wąskiej grupy ośrodków pielgrzymkowych, które niemal od samego początku swej działalności odgrywają kluczową rolę w sieci tych ośrodków na przedpolu Karpat Polskich. Od wielu już dziesiątków lat Leżajsk charakteryzował się zasięgiem ponadregionalnym, taki zasięg ma również w chwili obecnej. Ta wysoka ranga ośrodka w Leżajsku nie zawsze jest dostrzegana, zarówno przez władze kościelne, jak i samorządowe. W naszym odczuciu Leżajsk winien stać się jednym z głównych ośrodków podkarpackich związanych z pielgrzymkami i turystyką religijną.

Ostatnio coraz częściej pojawiają się pytania o przyszłość pielgrzymek w Polsce. U podstaw tych pytań leżą niewątpliwie znane u nas procesy obojętnienia w zakresie praktyk religijnych, szczególnie nadobowiązkowych, jakie obserwowano przez lata w wielu krajach Europy Zachodniej (zwłaszcza w tych bogatszych). Pojawiają się wątpliwości, czy wraz z „daną” nam Niepodległością i docelowym dobrobytem podobne procesy nie będą zachodzić również w Polsce. Pytanie niewątpliwie jest trudne, a odpowiedź nie może być, ze względu na złożoność materii, jednoznaczna. Tym niemniej postaramy się choć w minimalnym zakresie zarysować nasz punkt widzenia.

Socjologowie religii słusznie podkreślają charakterystyczny dla Polski „model” pielgrzymki, która – jak wskazuje historia-obok treści religijnych miała na ogół zawsze również wymiar patriotyczno – narodowy, stanowiąc niejako symbol identyfikacji Kościoła z narodem. Zwraca się uwagę na integracyjny charakter pielgrzymowania zarówno w odniesieniu do całego narodu, jak i społeczności lokalnych. Dotyczy to szczególnie pielgrzymek na Jasną Górę i innych sanktuariów maryjnych, a więc również Leżajska. W ostatnich latach ruch pielgrzymkowy w naszym kraju zaczyna zmieniać swoje oblicze. Z dominującego dotychczas charakteru ludowego („folklorystycznego”) przekształca się w ruch ogólnokościelny z położeniem głównego akcentu na poszukiwanie w tych wartościach głębszych przeżyć religijnych. Należy też przypuszczać, że również w przyszłości utrzyma się powszechność kultu Maryi, z którym związane są niemal wszystkie pielgrzymki w naszym kraju. Możemy mieć zatem nadzieję, że w przyszłości praktyki religijne, zwłaszcza te nadobowiązkowe, a spośród nich szczególnie pielgrzymki, zachowają swoją dotychczasową żywotność. Jeżeli więc założymy, że pielgrzymki w Polsce będą się rozwijać w przyszłości, należy, jak się wydaje, zarysować choćby w skrócie główne wnioski, jakie z tego wynikają.

Do najważniejszych problemów należy naszym zdaniem przystosowanie miejscowości do przyjmowania pątników. Randze religijnej poszczególnych ośrodków powinien bowiem towarzyszyć odpowiedni stopień rozwoju infrastruktury turystycznej i towarzyszącej. Odnosi się to przede wszystkim do bazy noclegowej. W chwili obecnej stopień rozwoju tej bazy w większości ośrodków należy uznać za wysoce niezadowolający. Trzeba się liczyć z tym, że w przyszłych latach będzie on w istotny sposób limitować wielkość ruchu pielgrzymkowego i tym samym wywierać wpływ na dochody ośrodków z racji obsługi pątników. We wszystkich niemal większych ośrodkach kultu religijnego na świecie (o zasięgu co najmniej ponadregionalnym) znaczny

odsetek pielgrzymów (niekiedy do 60%) pozostaje dwa lub więcej dni, łącząc często program religijny z programem krajoznawczym. Przynosi to miejscowej ludności i gospodarce określone zyski finansowe (hotelarstwo, gastronomia, produkcja i handel dewocjonaliami oraz pamiątkami itp.). W Polsce niedostatek infrastruktury sprawia, że średni okres pobytu pielgrzymów wynosi zaledwie kilka godzin.

Odrębny problem stanowi zagospodarowanie szlaków pielgrzymkowych. Główna uwaga powinna być skierowana na rozwój podstawowej infrastruktury wzdłuż tras autokarowych wędrówek religijnych, które – z różnym nasileniem – odbywają się na ogół przez cały rok. Należałoby też podjąć podobne działania w odniesieniu do szlaków pielgrzymek pieszych.

W ośrodkach religijnych na świecie obserwuje się często zjawisko lokalizowania w nich działalności gospodarczej związanej z funkcją religijną. Odnosi się to przede wszystkim do rozwoju rzemiosła lub drobnego przemysłu związanego z produkcją dewocjonalii czy pamiątek. Poważnym źródłem dochodów wielu ośrodków pielgrzymkowych świata są organizowane w nich kongresy o tematyce religijnej czy festiwale sztuki sakralnej. Uwzględniając tendencje światowe można założyć, że w Polsce już w najbliższej przyszłości imprezy takie zaczną się pojawiać, a to wymagać będzie nowych elementów zagospodarowania i usług.

W wielu ośrodkach kultu religijnego na świecie istotną grupę pątników stanowią chorzy (tzw. „pielgrzymki specjalistyczne”). Należy mieć nadzieję, że w najbliższych latach pielgrzymowanie chorych zacznie się rozwijać na większą skalę również w Polsce. I znowu wymagać to będzie szeregu działań zmierzających do przystosowania środków transportu publicznego i obiektów noclegowych, gastronomicznych itp. dla potrzeb tej grupy pielgrzymów.

Należy wreszcie zwrócić uwagę na konieczność działań zmierzających do poprawy dostępności komunikacyjnej większości ośrodków pielgrzymkowych w naszym kraju. Niedostateczna dostępność stanowić może istotną przeszkodę w objęciu danego ośrodka siecią europejskich szlaków kulturowych, szczególnie zaś szlaków maryjnych, monastycznych czy pielgrzymkowych.

Nasze rozważania miały na celu naświetlenie miejsca Leżajska w sieci ośrodków pielgrzymkowych Polski i Podkarpacia. Pozwoliły one uświadomić wielowiekową tradycję pielgrzymkową Leżajska, a także wskazać pewne kierunki jego dalszego rozwoju w latach następnych. Wszystko bowiem wskazuje na to, że w przyszłości Leżajsk mógłby stać się modelowym przykładem ośrodka o ponadregionalnym charakterze i jednym z najważniejszych ośrodków na podkarpackim szlaku pielgrzymkowym.

Przypisy:

¹ Prawo to definiuje sanktuarium jako „kościół lub inne miejsca sakralne, do których za zgodą Ordynariusza miejsca z tytułu pobożności religijnej pielgrzymują liczni wierni dla szczególnej przyczyny pobożności”.

Leżajsk in the Network of Pilgrimage Centres in Poland

(Summary)

At present times, pilgrimizing is considered to be one of the most important religious, cultural, social and economic phenomena. Every year about 220-240 million people, including 150 million Christians, take part in migrations of this type. Poland is a country, where pilgrimages are very popular (5-7 million people yearly). Polish pilgrims constitute almost 5% of all Christians pilgrimizing in the world and about 20% of those in Europe. In Poland there are more than 500 sanctuaries of the Roman Catholic Church. The majority of those (over 80%) are Marian sanctuaries. Most important centres are of an international influence.

Those are Czêstochowa (Jasna Góra), Niepokalanów (the cult of St. Maksymilian Kolbe), Warszawa (the grave of Rev. Jerzy Popie³uszko), Kalwaria Zebrzydowska and Góra Œwiêtej Anny. There are four local pilgrimage centres, namely Piekary Œl¹skie, Licheñ, Gniezno and Krakow. Twenty five sanctuaries are considered to have multi-regional influence, the best known of those being Leżajsk, Bardo Œl¹skie, Wambierzyce, Trzebnica, LudŸmierz, Kalwaria Pac³awska, Œwiêta Lipka, Kodeñ, Swarzewo.

The history of the Sanctuary of Leżajsk goes back to the 16th century and is connected with the revelations of the Holy Virgin Mary, which, according to the tradition, took place in 1560 and 1590. The first wooden chapel was erected in the place of revelations in 1592 and two years later a wooden church under the invocation of the Annunciation and St. St. John the Baptist, Laurent, Sebastian and Margaret, was built there. In 1608 Bernardine monks came to the town where they have remained until the present day. The present basilica was built in the years 1618-1620. In 1928 Pope Pius XI declared the temple basilica minor. The holy picture of the Madonna of Leżajsk, known as the Madonna of Consolation, was painted by Erasmus, a local monk, before 1590. Since the oldest days the picture has been the object of cult and many people have pilgrimized to it. In 1634 Henryk Firlej, who was the bishop of Przemyśl at that time, declared the picture holy and in 1752, with the Pope's consent, the coronation of the picture took place. In the years 1977-1983, the Calvary of Leżajsk (presently expanded) was built next to the basilica. Leżajsk has always been an important centre of Marian cult of a multi-regional influence. Every year it is visited by more than half a million of pilgrims, mainly from south-eastern Poland. A famous organ from the end of the 17th century, which sounds in the basilica, is one of the oldest and most precious musical instruments in the world.